

ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ПОВСТАНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПІЛЛЯ УПА

У статті зроблено спробу розкрити особливості становлення легітимності влади УПА у Волинсько-Поліському регіоні в роки Другої світової війни. Звернено увагу на діяльність низки структур Головної Команди УПА в національно-політичній, соціально-економічній сфері, охарактеризовано агітаційно-пропагандистську роботу повстанського заплілля в умовах німецької і радянської окупації.

Ключові слова: *легітимізація, повстанське заплілля, Головна Команда УПА, оунівське підпілля, агітаційно-пропагандистська робота.*

Одним із досить дискусійних питань історії українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни є питання ставлення до повстанської влади місцевого населення краю (зокрема, Волинсько-Поліського регіону) в другій половині 1943 – на початку 1944 років. Традиційно в радянській історіографії воно визначалося як украй вороже, негативне, підкреслювалося повне невизнання її з боку “свідомих радянських громадян”, мешканців західних областей УРСР. Така догматично заангажована односторонність дослідження даної проблеми не тільки не сприяла її об’єктивному вивченню, але й негативно відобразилася на суспільній свідомості українського народу. Відсутність альтернативних комуністичній пропаганді джерел інформації про події шістдесятирічної давності сформували сталий негативний стереотип “бандита-бандерівця”, “западенця” і т. п., який, як не дивно, з езуїтською послідовністю активно й не безуспішно використовується в сучасному політичному дискурсі окремими політичними силами. Шлюзами, які повинні зупинити брудний потік відвертої неправди, можуть виступати об’єктивно проведені наукові дослідження, основні результати яких слід популяризувати не тільки на сторінках наукових видань, але й у засобах масової інформації.

представляла військова інституція – Головна Команда УПА. Це а пріорі визначало її обмежену демократичність по суті. Адже в основі всякої військової влади лежить чітка чиновно-ієрархічна структура побудови, що базується на беззастережній дисципліні. Проте її повстанський характер виступав спонукаючим чинником до формування максимально гнучкої моделі взаємостосунків із місцевим населенням. “В абстрактному плані, підризна, повстанська діяльність має на меті визволити якийсь народ з-під впливу офіційної влади, адміністративного та морального, й інтегрувати його в інші структури, політичні або військові, часто шляхом і в процесі збройної боротьби. Очевидно, що її успіх або невдача залежать насамперед від того, які спонтанні взаємини складаються між активною меншиною, яка веде боротьбу, і масами населення”¹. З ініціативи лідерів повстанського руху інтегруючим чинником у стосунках між УПА та мешканцями краю виступала підпільна мережа ОУН(б).

ГК УПА, яка здійснювала загальне керівництво національно-визвольним рухом на території ПЗУЗ, упродовж другої половини 1943 року розглядала повстанське запілля як територію своєї української державності. Державотворчі зусилля її керівництва реалізовувалися у двох паралельних площинах: з одного боку, встановлення в регіонах, контрольованих УПА, української цивільної адміністрації, з іншого, – формування мережі оунівського підпілля як реальної військово-політичної влади на місцевому рівні.

На думку сучасників, необхідність творення запілля повстанського руху, головним чином УПА, була викликана нагальною потребою вирішувати “такі чисто мілітарні завдання, як організація військових відділів, їх озброєння, вишкіл, прохарчування та оборонні дії проти німецьких окупантів, більшовицьких партизанів і поляків, які з ними співпрацювали. В парі з цим виникло питання, як організувати різні сектори громадського життя на звільнених від окупантів теренах, тобто йшлося про здійснення функцій цивільної влади”². Саме це спонукало ГК УПА наприкінці серпня – на початку вересня 1943 р. підготувати низку наказів, що безпосередньо стосувалися як унормування важливих питань військового характеру, так і оптимізації управління адміністративно-господарською та соціально-політичною сферами життя населення північно-західного українського регіону.

Загальновідомо, що “коли політичні інституції існують завдяки історичній усталеності, вони не потребують додаткового підтвердження ані на інтерсуб’єктивному, ані на суб’єктивному рівні. **Громадсько-політична державотворчість** витворення нових політичних інституцій – тоді проблема легітимності постає як особливо нагальна”³. Активізація військово-політичної діяльності Української повстанської армії, особливо з другої половини 1943 року, спонукала Головну Команду до активних дій щодо забезпечення підтримки її з боку місцевого населення. Реалізація поставленого завдання мусила супроводжуватися творенням інституцій державницького характеру. Так, 1 вересня 1943 р. побачило світ відоме “Розпорядження про встановлення адміністрації на терені України”⁴. Цей документ можна вважати своєю точкою відліку побудови (хай і на теоретичному рівні) нової конструкції влади. Зумовленість його появи була викликана тим, що досі повстанська влада не була легально зафіксованою. І тільки восени 1943 року на тій території Волині, яка перебувала під безпосереднім контролем українських повстанців, ГК УПА було зроблено спробу запровадити цивільну владу у формі рад, про що й ішлося в “Розпорядженні ...”. Передбачалося також установа такого політичного устрою, в основі якого лежав би принцип народовладдя, що мав реалізовуватися через ради як представницькі органи влади.

Основні положення “Розпорядження ...” лягли в основу низки подальших документів, підготовлених керівниками окремих військових округ (зокрема, “Інструкції для районних Рад і Управ”⁵ від 10 жовтня 1943 року за підписом Я.Кармелюка, команданта ВО “Турів” (територія Волинської та півдня Берестейської областей)), у яких містилися більш детальні інструкції щодо розбудови адміністративної системи повстанського запілля, та ін.

З тактичної точки зору легалізація повстанської влади шляхом прийняття законодавчих актів була хоч і важливим, але не найголовнішим завданням. Адже легітимність влади грає більш важливу роль, ніж легалізація, оскільки жодна влада, тим більше та, яка претендує на роль державної, не може опиратися лише на існування законів або на насильство. Вона повинна мати якщо не підтримку всього суспільства, то хоча б окремих його груп. Елементи легітимності як визнання існуючого порядку управління обґрунтованим, справедливим існують за значної широти кола учасників процесу легітимності. Якраз такими в рамках повстанського запілля виступали націоналістичне підпілля та УПА.

Завдяки своїй активній діяльності УПА впродовж кількох місяців зуміла стати найбільш популярним чинником у житті західноукраїнського населення. У ній бачив народ не тільки свого оборонця і месника, але й справжню народну владу. Під охороною збройних відділів УПА українське громадянство відбудовувало та налагоджувало своє життя. Так, у запіллі воєнної округи “Заграва” вже в серпні 1943 р. було “зорганізовано районні управи. Земельні комісії приступили до розподілу землі. Допомогові комітети розпочали свою працю”⁶. До середини осені весь терен Рівненщини був охоплений політично-організаційним апаратом дібраних на відповідні становища людей⁷. Уже в середині літа під господарсько-адміністративним контролем УПА перебували такі райони, як: “Турійськ, Матіїв, Голоби, Селища, Ратнів, Головині, Шацьк”⁸. Значна частина населення повстанського запілля визнавала ГК УПА як орган найвищої української влади й готова була делегувати їй своє право представляти свої інтереси в усіх сферах державного життя. Натомість очікувала, по-перше, фізичного захисту від тотального насильства, яке пресингувало її впродовж останніх років як із боку німецьких окупантів, так і різношерстих організованих та анархічно діючих озброєних банд, що завжди є присутніми в період воєнного лихоліття. По-друге, вирішення проблем економічного характеру: забезпечення продовольством, організація та налагодження господарського життя тощо й створення умов для реалізації релігійно-культурних потреб.

Діяльність низових структур повстанської влади Головною Командою УПА максимально спрямовувалася в напрямку гармонізації інтересів влади й населення запілля. У вересні–жовтні в селах, розміщених на контрольованій УПА території, відкривалися школи, налагоджувалася робота так званих допомогових комітетів та Українського Червоного Хреста, персонал якого мав допомагати не тільки повстанцям, але й при потребі місцевим жителям. У період жнивної кампанії ГК УПА на правах верховної влади, що представляє інтереси українського народу, видала низку наказів, які стосувалися збору врожаю. Йшлося про трудову мобілізацію не тільки воїнів УПА, а насамперед усього громадянства. Вказувалося на необхідність “засіяти всю землю. Чи це селянська, чи двірська, колгоспна чи дядька. Засіє її українець-селянин”⁹.

У деяких районах представники місцевої повстанської влади ініціювали проведення розподілу землі між селянами. Відповідно до архівних даних “земельна референтура УПА (в запіллі) у звіттовому місяці видала безземельним і малоземельним селянам 1106 актів наділу землі з фільварків і бувших польських колоній, в тому числі 463 акти наділу видано в Костопільському надрайоні та 623 в Сарненському надрайоні”¹⁰.

Усі ці заходи викликали довіру до повстанської влади з боку мешканців краю. Вересень–жовтень 1943 р. можна вважати найбільш активним періодом адміністративно-територіального структурування повстанського запілля на Волині, підтвердження чого знаходимо й у радянських документах. Так, за свідченнями відомого партизанського командира С.А.Ковпака, влітку 1943 року “райони навколо Ровно в радіусі 100 кілометрів перебували під впливом українських націоналістів”¹¹. Загалом, згідно з архівними даними, восени 1943 року “загони УПА тією чи іншою мірою контролювали територію площею до 150 тис. км², на якій проживало 15 млн. населення”¹². Проте було б не зовсім коректним стверджувати, що повстанську владу підтримували всі мешканці краю. Легітимність державної влади а ргіогі не може носити універсальний, всезагальний характер, оскільки інтереси різних верств населення неоднакові, та й інтереси навіть тих, на кого опирається державна влада, можуть бути задоволені лише частково. Те, що є легітимним для однієї соціальної групи, може бути нелегітимним для іншої. Щодо повстанської влади, то про її легітимність можна стверджувати лише з певним ступенем умовності. По-перше, в умовах конкретно-історичного воєнного часу влада ГК УПА була не “державною”, а “повстанською”, що само по собі виступало певним “правовим обмежувачем”, який стримував визнання її легітимності як із боку населення запілля, так і суб’єктів міжнародного права. По-друге, на зламі 1943–1944 років наростаюче потужним ставав вплив радянської присутності в краї (у вигляді партизанських загонів, пізніше – сільрад, партійних і радянських органів і установ тощо). Беззаперечним залишається той факт, що значна частина мешканців краю з різних причин саме радянську владу визнавала й законною і легітимною. Окрім цих були й інші чинники, які стримували процес легітимізації повстанської влади в запіллі, проте вони не були настільки потужними, щоб його зупинити. Швидше, навпаки, вони стимулювали підпілля до активізації державотворчої діяльності.

Повстанське керівництво постійно акцентувало увагу представників низових структур

запілля на необхідності залучення місцевого населення до участі в політичному процесі, розглядаючи це як важливий чинник підвищення легітимізації повстанської влади. Завдяки активній діяльності працівників політико-пропагандивної, військово-мобілізаційної, господарчої й інших референтур мешканці краю не залишалися пасивними спостерігачами, а ставали учасниками творення нової дійсності. З цією метою активістами повстанського підпілля проводилася робота в напрямку включення громадськості краю якщо не до складу організаційних структур оунівського підпілля і запілля, то до дієвої співучасті з ними. Так, молодь і жіноче населення брали участь в організації культурно-просвітницьких заходів, у діяльності Українського Червоного Хреста, референтури зв'язку тощо. Загальновідомо, що чимало молодих жінок і дівчат виступали в ролі зв'язкових і, ризикуючи своїм життям, передавали так звані “трійки” організаційного вертикально оунівського підпілля, за що масово піддавалися репресіям із боку радянської влади.

Громадсько-політична державотворча

Одне з пріоритетних завдань повстанського запілля полягало в налагодженні роботи його агітаційно-пропагандистського сектора. Маємо свідчення про те, що в окремих місцевостях його структури досить успішно функціонували вже в серпні–вересні 1943 року¹³. До роботи в якості пропагандистів оунівське підпілля активно залучало весь організований актив, школи, церкви, “Просвіти” й інші громадські установи, а також свідому, патріотично налаштовану молодь. Часто саме вона виступала організатором проведення свята Героїв, відзначення роковин Т.Г.Шевченка, постановки самодіяльних вистав за творами українських класиків тощо. Для ведення пропаганди часто використовувалися вечорниці й велися бесіди з невеликими групами людей.

У цілому така тактика ведення агітаційно-пропагандистської роботи в повстанському запіллі була правильною. По-перше, вона дозволяла залучати до активної підпільної діяльності не тільки членів ОУН(б), але й ту частину місцевого населення, яка перебувала поза рамками політичної організації. По-друге, підпілля, опираючись на місцевий актив, мало можливість ширше використовувати такі дієві форми пропагандистської роботи, як організація різного роду мистецьких заходів, дискусій, діалогів, публічних читань відповідної літератури тощо.

Завдяки використанню різного роду пропагандистських прийомів і засобів ідеї та гасла національного визволення сприймалися українським загалом не тільки на рівні раціонально свідомісного сприйняття, а, що дуже важливо, на емоційно-чуттєвому рівні. Науково доведено, що пропаганда – це не просто процес поширення тих чи інших агітаційних матеріалів із подальшим аналізом реакції людей на обсяг і зміст інформаційних повідомлень. Вона є значно складнішим феноменом. На думку сучасного вченого-політолога М.Леонтьєвої, “інформаційний вплив на свідомість людей сприймається і відбувається на одночасно різних рівнях, які визначаються попередньо набутою інформацією (тезаурусом), одержаною в процесі виховання та навчання, звичаями та менталітетом певних соціальних спільнот і, навіть, ... генетичною інформацією”¹⁴. Якщо виходити з контексту завдань повстанської влади щодо необхідності своєї легітимізації, то її діяльність у цьому напрямку цілком перегукується з відомою формулою Ренана, давно канонізованою на Заході в статусі аксіоми й дієвого механізму державотворення: “Спільні тріумфи в минулому, спільна воля в сучасному, спогади про спільно dokonані подвиги і готовність до дальших – ось основні умови, що творять націю ... В минулому – спадщина слави та каяття, в майбутньому – спільна програма дій для всіх”¹⁵. Можна з впевненістю сказати, що ідея українського націо- й державотворення, популяризацією якої активно займалися політико-пропагандивні структури повстанського запілля, стала одним із важливих складових процесу легітимізації повстанської влади в рамках запілля УПА.

На завершення нашої розвідки коротко зупинимося на аналізі такої важливої проблеми, як використання з боку української влади засобів примусу щодо мешканців краю. З правової точки зору однією з важливих характеристик держави є наявність у неї монопольного права на застосування знярядь примусу стосовно населення. Якщо виходити з того, що ГК УПА розглядала повстанське запілля як державне утворення, то, зважаючи на умови воєнного часу, використання силових методів у якості одного з ресурсів влади мало б стати чи не буденним явищем у взаємостосунках місцевого населення з представниками повстанської влади. Проте така практика мала далеко не масовий характер і гостро засуджувалася лідерами повстанського руху. Наприклад, господарчі запілля часто виступали ініціаторами проведення різноманітних збірок серед місцевого населення: теплого одягу, взуття, продуктів харчування тощо. Такого роду кампанії проводилися, як правило, за погодженням, а то й з ініціативи вищих органів. Так, 14 вересня комендант воєнної округи “Заграва” “Юрко” видає наказ керівникам запілля ВО до

негайного “перепроведення серед населення теплого одягу ...”. Варто зауважити, що в наказі зверталася увага на добровільність проведення цієї акції серед українського населення. На противагу примусу рекомендувалося “старатися вдарити йому (селянинові. – Авт.) на патріотичну сторінку і дістати від нього якнайбільше”¹⁶.

Показовим є також той факт, що практично в усіх офіційних документах ГК УПА та керівників воєнних округ основний акцент ставився на збереженні нерозривної єдності Української повстанської армії та народних мас. “Зв’язати наші революційно-визвольні кадри і наші повстанчі загони, – йшлося в одному з наказів Клима Савура, – найміцніше з цілим українським народом. Наші революційно-визвольні кадри, наша Армія і Народ – це одно”¹⁷. Наголошувалося на необхідності звертати “увагу на те, що ОУН це не “вони”, а решта народу – це “ми”. Український нарід і ОУН становлять нині єдину цілість у боротьбі за УССД”¹⁸. Наведені приклади ілюструють намагання керівників повстанського руху вибудувати єдину конструкцію – “народ” і “влада”, надавши їй виразно національної сутності, що, за їх задумом, з одного боку, сприяло б максимальній гармонізації інтересів народу й влади, а з іншого, – окреслило б перспективи загальносуспільної інтеграції, яка в одному зі своїх вимірів виступає як становлення політичної нації на засадах громадянства.

Таким чином, географічні межі поширення запілля УПА в другій половині 1943 р., а також масштабність участі в його діяльності місцевого населення дають підстави трактувати українську повстанську владу як легітимну. Для забезпечення такого статусу її керівництво ініціювало втілення в життя низки політико-адміністративних заходів. У першу чергу – узаконення своєї присутності шляхом видання актів законодавчого характеру, що стосувалися проведення адміністративної, земельної, шкільної тощо реформ. Не менш важливим завданням було завоювання довіри в громадян, не нав’язуючи їм авторитарно-бюрократичних методів і переконань. Для його реалізації широко використовувалися як методи політичної пропаганди (“слово”), так і включення людей у роботу з налагодження матеріально-харчового, кадрового й іншого забезпечення УПА.

Проектуючи проблему легітимності влади як такої на конструкцію сучасної політичної системи української держави, доречним буде навести слова А.Колодій: “Якщо з суб’єктивних чи об’єктивних причин влада (а отже й молода незалежна держава) має низький рівень легітимності, то марно сподіватися на подолання фрагментарності, етнічної, культурної та регіональної поділеності суспільства й на формування у його межах політичної нації”¹⁹. Завдання сучасних політиків полягає в тому, щоб, використовуючи досвід і уроки минулої історії, збудувати державу не подібну до бджолиних сот, розділену на десятки партійних чи етнічних комірок, а просторий храм, у якому житимуть громадяни України, які однаково поважатимуть її минуле й творитимуть спільне теперішнє.

1. Реймон Арон. Мир і війна між націями: Пер. з фр. – К.: МП “Юніверс”, 2000. – С.171.
2. Прокоп М. УГВР з перспективи сорокаліття (думки про минуле, сучасне і майбутнє) // Напередодні незалежної України. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто–Львів, 1993. – С.266.
3. Гребіневич О. Легітимативний процес в українському контексті // Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / М.В.Попович, А.М.Єрмоленко й ін. – К., 2005. – С.270.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф.3833, оп.1, спр.48, арк.15.
5. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.57, оп.4, спр.535, арк.129.
6. Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 1999. – Т.2. – С.245.
7. ЦДАВОВ України. – Ф.3833, оп.1, спр.91, арк.73.
8. Державний архів у Рівненській області (далі – ДАРО). – Ф.Р-30, оп.1, спр.14, арк.4.
9. ЦДАВОВ України. – Ф.3833, оп.1, спр.48, арк.2.
10. Там само. – Ф.3838, оп.1, спр.128, арк.21.
11. ЦДАГО України. – Ф.62, оп.1, спр.1358, арк.5.
12. Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2001. – Т.3. – С.19.
13. Детальніше див. Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – початок 1946 рр.). – Тернопіль, 2006. – С.372–406.
14. Леонтєва М. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів. Монографія. – Київ–Львів, 2004. – С.5.
15. Цит. за: Ортега-і-Гасет Хосе. Бунт мас // Вибрані твори. – К., 1994. – С.127.

16. ДАРО. – Ф.Р-30, оп.2, спр.34, арк.35.
17. Там само. – Ф.Р-30, оп.2, спр.99, арк.17.
18. ЦДАВОВ України. – Ф.3833, оп.1, спр.132, арк.46.
19. Колодій А. Етнонаціональні ідентичності й легітимність влади в Україні. – <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Kolodij.htm>.

The attempt to reveal the peculiarities of the formation of legitimation of Ukrainian Rebellling Army in Volhyn – Polissian region during the World War II is made. The attention is paid to the activity of structures of the Ukrainian Rebellling Army Chief Command in national-political and social-economic spheres. The agitational-propagandistic activity of the rebelling secret work in the conditions of German-Soviet occURAtion is also characterized.

Key words: *legitimation, the rebellious dissidence, Main Command of the URA, the underground of the OUN, agitational-propagandistic work.*

* – Конспіративна назва короткої службової записки оунівського підпілля, написана на дуже тонкому (як правило, папіросному) папері.